

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏ ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ВОСПИТАНИЕ PRESCHOOL EDUCATION AND UPBRINGING

UOT 373.2

Təranə Buta qızı Sadıqova
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAĞIN SOSIAL İNKİŞAFINDA OYUNUN ROLU

Тарана Бута гызы Садыгова
доктор философии по педагогике,
доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

РОЛЬ ИГРЫ В СОЦИАЛЬНОМ РАЗВИТИИ ДОШКОЛЬНИКА

Tarana Buta Sadigova
doctor of philosophy in pedagogy, associate professor
at Azerbaijan State Pedagogical University

THE ROLE OF THE GAME IN THE SOCIAL DEVELOPMENT OF THE PRE-SCHOOL CHILD

Xülasə. Məktəbəqədər dövr uşağın psixi inkişafı və şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan oyundan istifadənin imkanları genişdir. Oyun uşaqların hərtərəfli inkişafında, o cümlədən onların sosial fəallığının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial fəallığı dedikdə, onun rəngarəng fəaliyyətinin məcmusu nəzərdə tutulur. Sosial fəallıq uşağın müxtəlif fəaliyyətində ifadə olunur: yeni biliklərin qazanılmasına tələbatda; didaktik oyun prosesində əqli vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı biliklərdən səmərəli və müstəqil istifadə etmək bacarığında (əşya və hadisələrdə özünəməxsus cəhətləri tapmaq, düzgün əqli nəticə çıxarmaq); fəhmlilik, hazırcavablıq, müşahidəçilikdə; Vətənə məhəbbətdə, yaşlıları və yaşlılarla ünsiyyət prosesində xeyirxahlıqda; əşyalara, oyun materialına qayğıkeş münasibətdə və s.

Uşaqların qarşısında oyunun məzmun və qaydasının dəqiq açılması qaydalı oyunlara pedaqoji rəhbərliyin mühüm şərtidir. Oyundan təlim-tərbiyə vasitəsi kimi istifadə etmək üçün tərbiyəçi ona düzgün pedaqoji rəhbərlik etməlidir. Oyuna rəhbərliyi elə təşkil etmək lazımdır ki, o uşağın fəallığının və müstəqilliyinin inkişafına, onların özünütəşkilinə təsir etsin.

Açar sözlər: *məktəbəqədər, uşaq, sosial, inkişaf, tərbiyə, oyun, fəaliyyət, tərbiyəçi*

Резюме. Дошкольный период играет важную роль в психическом развитии и формировании личности ребенка. С этой точки зрения возможности использования игры широки. Игра играет важную роль во всестороннем развитии детей, в том числе в формировании их социальной личности. Когда мы говорим о социальной активности дошкольника, мы имеем в виду совокупность его красочных занятий. Социальная активность выражается в разнообразной деятельности ребенка: в потребности в получении новых знаний, в умении эффективно и самостоятельно использовать знания при выполнении мыслительных задач в дидактическом игровом процессе (нахождение своеобразных признаков в предметах и явлениях.), понимание, остроумие; любовь к Родине, доброта в процессе общения со сверстниками и старшими, бережное отношение к вещам, игровому материалу и др. Точное раскрытие содержания и правил игры детям является важным условием педагогического руководства игр с правилами. Для того чтобы использовать игру как средство обучения, воспитатель должен обеспечить ей надлежащее педагогическое руководство.

Ключевые слова: *дошкольник, ребенок, социальный, развитие, воспитание, игра, деятельность, воспитатель*

Summary. The preschool period plays an important role in the mental development and personality formation of the child. From this point of view, the possibilities of using the game are wide. The game plays an important role in the comprehensive development of children, including the formation of their social personality. When we say social activity of preschool children, we mean the set of his colorful activities. Social activity is expressed in the various activities of the child: in the need to acquire new knowledge, in the ability to use knowledge effectively and independently during the performance of mental tasks in the didactic game process, understanding, wit, observation; love for the country, kindness in the process of communication with peers and elders, caring attitude to things, game material, etc. Exact disclosure of the content and rules of the game to children is an important condition for pedagogical guidance of games with rules. In order to use the game as an educational tool, the educator must provide it with proper pedagogical guidance. It is necessary to organize the management of the game in such a way that it affects the development of the child's personality and independence, and their self-organization.

Key words: preschool, child, social, development, education, game, activity, educator

Təhsil sisteminin ilkin pilləsi sayılan məktəbəqədər uşaq müəssisələrində, eləcə də ailələrdə uşaqlarla aparılan təlim-tərbiyə işlərinin səmərəliliyi, uşağın hərtərəfli inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması onun məktəbə və həyata hazırlanmasının keyfiyyətini şərtləndirir. Belə ki, məhz uşaqların sosial tərbiyəsində, xüsusilə öz yaşlıları ilə qarşılıqlı münasibətlərin yaranmasında kollektivdə davranış qaydaları və normaları haqqında təsəvvürlərin mənimsənilməsi mühüm yer tutur.

İnsanlara humanist münasibətin əsası ən müxtəlif həyatı situasiyalarda yaranır. Buna görə də, uşaqlarda lazımi davranış və ya kommunikativ vərdişlər haqqında təsəvvürləri, hər şeydən əvvəl, mənəvi hissləri formalaşdırmaq lazımdır. Ancaq belə olan halda uşaq özgənin sevincini öz sevinci kimi qəbul edib, duya bilər.

Məktəbəqədər tərbiyənin bir neçə əsas məqsədi var: uşağın emosional, sosial və intellektual potensialının inkişafı üçün şəraitin yaradılması; uşağda müsbət keyfiyyətlərin yaradılması; uşağda müsbət keyfiyyətlərin formalaşdırılması; məktəb təliminə hazırlıq. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsində oyunun imkanları genişdir.

İnsan cəmiyyətinin ayrı-ayrı dövrlərində uşaq oyunları filosof, tarixçi, bioloq, xüsusilə, pedaqoq və psixoloqların diqqətini cəlb etmiş, həmin problemlə bağlı müxtəlif mülahizələr irəli sürülmüşdür.

Qədim Yunanıstanın görkəmli filosofları Platon və Aristotelin uşaq oyunları ilə bağlı fikirləri maraqlıdır. Platon oyunu tərbiyənin mühüm vasitəsi hesab edir, uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olanlara ondan istifadə etməyi məsləhət görürdü (43, s. 90).

Şəxsiyyətin formalaşmasında məktəbəqədər dövrü mühüm mərhələ hesab edən Aristotel uşaqların əqlini inkişaf etdirən oyunlardan istifadə olunmasını məktəbə hazırlığın mühüm şərti kimi qiymətləndirirdi (9, s. 90).

Azərbaycanın orta əsr mütəfəkkirlərindən olan N. Tusi uşaqların oyunlarına xüsusi əhəmiyyət vermiş, onların müxtəlif oyunlarda iştirakını zəruri saymışdır. O, "Əxlaqi-Nasiri" əsərində yazırdı: "...oyun gözəl olmalıdır, yorub əldən salmamalı, zehni kətləşdirməməli, təlim və tərbiyəsinə çətinləşdirməməlidir" (3, s. 160).

M. Əvhədinin pedaqoji fikirləri içərisində "zərərli və xeyirli oyunlar" deyərək iki növ oyun haqqında mülahizələri xüsusilə maraqlıdır. O, inkişafı ləngidən və inkişafa xidmət göstərən oyunlardan danışaraq qeyd edir ki, hərbi fiziki hazırlıq və mübarizə ilə əlaqədar oyunları nəinki rəiyyət balalarına, həm də yaşlı nəslə öyrətmək lazımdır. O, "Hünərə səsləyən", "Kamal öyrədən" oyunların öyrədilməsini təklif edirdi (8, s. 153-154). Didaktik oyunlar məhz kamal öyrədən oyunlardır.

Oyun uşağı təlimə və əməyə hazırlayır, həmçinin uşaq ilk müstəqil fəaliyyətə oyun vasitəsilə başlayır. K.D. Usinski yazırdı: "Əsil həyatda uşaq, hələ heç bir müstəqilliyə malik olmayan, həyat axını tərəfindən qayğısız və kortəbii şəkildə cəlb edilən bir məxluqdur, oyunda isə uşaq yetişkən adam olub, öz gücünü sınayır, özünün quraşdırdığı şeylər üzərində müstəqil olaraq hakimiyyət edir" (10, s. 8, 439).

Oyun uşaqların hərtərəfli inkişafında, o cümlədən onların sosial fəallığının formalaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial fəallığı dedikdə, onun rəngarəng fəaliyyətinin məc-

musu nəzərdə tutulur. Sosial fəallıq uşağın müxtəlif fəaliyyətində ifadə olunur:

- o yeni biliklərin qazanılmasına tələbatda, didaktik oyun prosesində əqli vəzifələrin yerinə yetirilməsi zamanı biliklərdən səmərəli və müstəqil istifadə etmək bacarığında (əşya və hadisələrdə özünəməxsus cəhətləri tapmaq, düzgün əqli nəticə çıxarmaq), fəhmlilik, hazırcavablıq, müşahidəçilikdə;

- o Vətənə məhəbbətdə, yaşlıları və yaşlılarla ünsiyyət prosesində xeyirxahlıqda, əş-yalara, oyun materialına qayğıkeş münasibətdə;

- o təbiət gözəlliklərini görmək, basa düşmək və qiymətləndirməkdə;

- o oyun hərəkətlərinin yerinə yetirilməsində, didaktik materialla məqsədyönlü hərəkətlərdə;

- o yaşlıları ilə biliklərini mübadilə etmək arzusunda, oyun prosesində nitq fəallığının göstərilməsində;

- o yaşlıların əməyinə maraqla, əməkdə böyüklərə kömək etməkdə, oyun zamanı müxtəlif peşələri yerinə yetirmək arzusunda və s.

Məktəbəqədər yaşlı uşaq didaktik oyun prosesində öz hərəkət və davranışını təşkil etmək imkanına malik olur.

Oyunun birinci mərhələsində uşaqda fəal hərəkət etmək, oynamaq arzusu yaranır. Yaşlıları ilə oynamaq arzusu tərbiyə etmək sosial fəallığın formalaşmasında mühüm an olub ünsiyyətin inkişafına kömək edir ki, bunun da əsasında dostluq, yoldaşlıq, qarşılıqlı kömək və s. kimi xüsusiyyətlər formalaşır.

İkinci mərhələdə uşaq oyunun vəzifələrini, qaydalarını, hərəkətlərini yerinə yetirməyi öyrənir. Bu dövrdə düzlük, məqsədyönlük, təkidlilik, təkə özünün yox, həm də yoldaşının müvəffəqiyyətinə sevinmək kimi mühüm xüsusiyyətlərin əsası qoyulur.

Üçüncü mərhələdə uşaq artıq oyunun qaydaları ilə tanışdır, yaradıcılıq göstərir, müstəqil hərəkətlərin axtarışı ilə məşğul olur. O oyunda olan hərəkətləri (seçmək, tapmaq, gizlətmək, tutuşdurmaq, təsvir etmək) yerinə yetirməlidir. Bunları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmək üçün fərasətlilik, hazırcavablıq göstərməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaq oyunu mənimsədikdən sonra onun təşkilatçısı və fəal iştirakçısına çevrilir.

Oyundan təlim-tərbiyə vasitəsi kimi istifadə etmək üçün tərbiyəçi ona düzgün pedaqoji rəhbərlik etməlidir. Oyuna rəhbərliyi elə təşkil etmək lazımdır ki, o uşağın fəallığının və müstəqilliyinin inkişafına, onların özünütəşkilinə təsir etsin.

Kiçik qrupda uşaqların böyük hissəsi tərbiyəçinin iştirakı ilə didaktik oyuncaqlarla oynayırlar. Tərbiyəçi özü uşaqların hərəkətlərinin ardıcılığını və qarşılıqlı münasibətlərini nizamlayır. Uşaqlar kollektiv oyunların qaydalarını çətinliklə mənimsəyirlər.

Orta qrupda uşaqların oyun təcrübəsi artır və onlar müstəqil olaraq iki, dörd, altı nəfərdən ibarət olan kiçik qruplarla oynaya bilirlər. Dəqiq qaydalar uşaqlara birgə oynamağa kömək edir, onların davranışını nizamlayır. Qaydalar uşaqların başa düşəcəyi tərzdə çətdirməli, lakin çox asan olmamalıdır. Həddən artıq asan vəzifələr uşaqlar tərəfindən tez mənimsənilir, lakin müsbət tərbiyəvi təsiri təmin etmir. Daha mürəkkəb qaydalarla əlaqədar olaraq çətinliklərin öhdəsindən gəlmək uşaqları səfərbər edir, onların inkişafına müsbət təsir göstərir. Uşaqlara qaydanı təqdim edərkən yalnız onun didaktik xarakterini deyil, həm də tərbiyəvi əhəmiyyətini nəzərə almaq lazımdır.

Oyunlarda tezlik və dəqiqlikdə yarış orta qrup uşaqları üçün çətinlikdir. Lakin bu yaş qrupu üçün dəqiqlik üzrə yarış mümkündür. Ona görə də oyunun qaydasını uşaqlara izah edərkən əsas diqqəti oyun tapşırığının dəqiq həllinə yönəltmək lazımdır. Əqli vəzifənin tez, eyni zamanda, dəqiq həlli böyük qrup uşaqları üçün mümkündür. Oyunçular arasında yarış olarkən tezlik amili uşaqları coşdurur, lakin didaktik vəzifənin həllinin keyfiyyətinə təsir göstərmir.

Oyun prosesində uşaqların davranış tərbiyəsi yüksək əhəmiyyət kəsb edir. Onların birbirinə, dayəyə, əspaza, tərbiyəçiyə mədəni münasibəti oyun zamanı daha qabarıq nəzərə çarpır. Buna görə uşaqları tərbiyəvi cəhətdən daha faydalı, məzmunlu oyunlara təhrik etmək tərbiyəçidən pedaqoji məharət tələb edir. Hər şeydən əvvəl, qrup otağında elə şərait yaradılmalıdır ki, uşaq sosial-mənəvi təsiri hiss etsin və həmin davranış normalarına tabe olmağa məcbur olsun.

Təsirli tərbiyəvi üsullardan biri müxtəlif formalarda rəğbətləndirmədir. Praktikada bu üsuldən geniş istifadə olunmalıdır. Oyun və ya

əmali fəaliyyət prosesində meydana çıxan konflikt zamanı tərbiyəçi əyani surətdə mübahisəli şəraiti aydınlaşdırmalıdır. Bu zaman o, anlaşılmaqlığın aradan qaldırılmasında haqlı olan uşağı müdafiə edir. Uşaqlara davranış normalarını xatırlatmağa çalışan tərbiyəçi dolayısı ilə metodların təsirindən istifadə etməlidir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda mühüm sosial münasibətləri formalaşdırarkən, hər şeydən əvvəl, davranışını təkcə öz maraqları baxımından deyil, digər uşaqların maraqları baxımından qurmağı öyrətmək lazımdır. Yaradıcı süjetli-rolu oyunlarda da birgəyaşayış tələbləri kollektivdə uşaqların davranış qaydalarına tətbiq olunmalıdır. Uşaqlar çalışırlar ki, kollektiv oyunda xeyirxah, nəzakətli, diqqətli olsunlar. Oyunun keçirilmə planında dəyişiklik aparmaq zəruri olduqda kollektivin hər bir üzvü buna razılıq verməlidir. Qalibiyyət uşaqların didaktik oyunlara marağını artıran amillərdən biridir. Didaktik vəzifəni başqalarından tez yerinə yetirən uşaqlar oyunun qalibi hesab olunurlar. Kollektiv oyunda uşaqların əksəriyyəti öz nailiyyətlərinə və yoldaşlarının yaxşı nəticələrinə eyni dərəcədə sevinirlər. Şəxsi qələbə uşaqlar tərəfindən heç də müstəsna hal kimi qəbul edilmir. Böyük qruplarda qələbə amili oyuna müsbət təsir göstərməyə başlayır, uşaqları əqli səyə, oyun hərəkətləri və vəzifələrinin dəqiq yerinə yetirilməsinə sövq edir.

Ədəbiyyat:

1. Məktəbəqədər təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 14 aprel 2017-ci il.
2. Kərimov Y.Ş. Uşaq məktəbə gedir.- Bakı, -2002
3. Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri. -Bakı, -1989
4. Əlizadə Ə.Ə., Abbasov A.N. Ailə. -Bakı, -1989
5. Məktəbəqədər təhsilin proqramı (kurikulumu). -2022
6. Sadıqova. T.B. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində təlim-tərbiyə işinin təşkili. -Bakı, -2010
7. Sadıqova, T.B. Məktəbəqədər pedaqogika. / T.B. Sadıqova -Bakı, -2020
8. Mollayev İ.A. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim-tərbiyə haqqında. -Bakı: Maarif, -1996
9. Дошкольная педагогика / Под ред. В.И. Ядэшко, Ф.А. Сохина. М.: Просвещение, -1986, -416 с.
10. Ушинский, К.Д. Сочинение.Т. 8. / К.Д. Ушинский. -М., -1950,- 776 с.
11. Sadıqova T.B. Uşaqlar üçün qaydalı oyunlar. -Bakı, -2009
12. Sadıqova T.B., Məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün didaktik oyunlar. -Bakı, -2019.

Uşaqların qarşısında oyunun məzmun və qaydasının dəqiq açılması qaydalı oyunlara pedaqoji rəhbərliyin mühüm şərtidir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların hərtərəfli tərbiyəsini həyata keçirmək məqsədilə oyunla təlim bacarıqla birləşdirilməli, oyunlardan həm məşğələ, həm də məşğələdən kənar vaxtlarda istifadə edilməlidir.

Beləliklə, məktəbəqədər yaşlı uşaqlarla təlim-tərbiyə prosesində oyundan bacarıqla, sistematik şəkildə istifadə respublikamızın ən kiçik vətəndaşlarının sosial və ahəngdar inkişafının təmin edilməsinə imkan verir.

Problemin aktuallığı. Müasir dövrdə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafı problemi xüsusi aktuallıq kəsb edir. Bu məqalə məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial inkişafında oyunun roluna həsr olunmuşdur. Həmçinin bu prosesdə uşaqların sosial inkişafını təmin etmək məqsədilə onların maraqlarının, ehtiyaclarının nəzərə alınması, oyundan təlim-tərbiyə vasitəsi kimi istifadə etmək üçün tərbiyəçinin ona düzgün pedaqoji rəhbərlik etməsi kimi məsələlər öz əkinini tapmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə məktəbəqədər yaşlı uşağın sosial inkişafında oyunun rolu ilə bağlı fikirlər təhlil olunmuş, həmçinin onun təlim-tərbiyə işinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri əsaslı şəkildə göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalədə əldə olunmuş nəticələr məktəbəqədər yaşlı uşağın sosial inkişafında oyundan istifadə prosesinin səmərəli təşkili üçün əhəmiyyətlidir. Bu nəticələr məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların sosial inkişafı üzrə işin səmərəli təşkilinə kömək edir.

E-mail: t.sadiqova2013@ya.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok.* İ.B. Əmirəliyeva,
ped.ü.fəls.dok. N. İsmayılova

Redaksiyaya daxil olub: 01.02.2023.